

*Лепісевич П. М.,
к. і. н., доцент, доцент кафедри загальної теорії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

НАЦІОНАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ 1920-1937 РР.

Анотація. У запропонованій статті аналізується процес створення та діяльність політичних партій і громадських організацій Закарпаття у 1920-1937 роках, роль провідних ідеологів національного руху у формуванні державності Карпатської України.

Ключові слова: державно-правовий статус, автономія, національна свідомість, національно-культурний розвиток, політичні партії, громадські організації, світогляд, проукраїнський рух.

Постановка проблеми. Актуальність тематики даної статті визначається необхідністю висвітлення маловідомих подій з історії українського визвольного руху на Закарпатті. Комуністична пропаганда постійно поширювала інформацію, що національно-визвольного руху на Закарпатті не було. Визволення Закарпаття в жовтні 1944 року мало довести, що закарпатські українці хотіли встановлення радянської влади, а місцеві громадсько-політичні діячі були німецькими прислужниками. Самі масштаби національно-визвольного руху на Закарпатті комуністична влада намагалася приховати, побоюючись поширення серед місцевого населення націоналістичних ідей. Проте численні архівні та опубліковані джерела свідчать про те, що національно-визвольний рух на Закарпатті не тільки існував, а й був достатньо небезпечним як для чехословацької влади, так і до угорського окупаційного режиму та для комуністичної системи.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Вагомий внесок у вивчення державотворчих процесів Карпатської України зробив професор Микола Вегеш. Підсумком багатолітніх досліджень даної проблематики можна вважати колективну монографію Закарпатських науковців під його керівництвом «Вони боронили Карпатську Україну». Також знаковими для дослідження даної проблеми є праці молодого закарпатського історика Олександра Пагір'я, київського історика Анатолія Кентія. До дослідження даної проблематики зверталися відомі історики-науковці Токар М., Басараб В., Книш З., Косик В., Мірчук П., Могорита М., Плав'юк М., Посівничий М., Химинець Ю. та багато інших. Джерельна база даного дослідження є доволі великою і в той же час маловивченою в сучасній українській історіографії.

Викладення основного матеріалу. В статті на основі всебічного аналізу, опрацювання джерел і літератури висвітлено діяльність таких політичних

партій як Руська Хліборобська, Християнсько-Народна, Аграрна, Руська Національно-автономна Партія, Центральна Руська Народна Рада і їх роль в розбудові державності Карпатської України в 1920-1937 роках, їх ідеологічні концепції, стратегія і тактика. Проаналізовано вплив на суспільне життя Закарпаття таких громадських організацій як товариство «Просвіта», «Пласт». «Учительська громада», «Союз руських студентів», «Протиалкогольного товариства», які відіграли велику роль у піднятті загальної культури та політичної свідомості місцевого населення.

Поразка національно-визвольної революції 1917–1920 рр. призвела до окупації України сусідніми державами – більшовицькою Росією (центрально-східна і південна частини), Польщею (Галичина і Волинь) і Румунією (Буковина і частина Бессарабії). У свою чергу Версальська система мирних договорів 1919–1920 рр. на деякий час послабила національну проблематику в Центрально-Східній та Південній Європі, проте вона залишила дуже багато нерозв'язаних питань, що зумовило появу реваншистських настроїв. Одним з основних її принципів було право націй на самовизначення, але принцип цей діяв вибірково. Згідно з рішенням Ради послів Великобританії, Франції, Італії і Японії від 14 березня 1923 р. Галичину було передано під юрисдикцію Польщі за умови надання широкій автономії, політичної, релігійної та особистої свободи її населенню. Проте цієї умови виконано не було. Так само не виконували взятих на себе зобов'язань Румунія (Сан-Жерменський договір від 10 вересня 1919 р.; т. зв. Басарабський протокол від 28 жовтня 1920 р.). Нові держави не зважали на права та прагнення українців і натомість вели тотальну асиміляційну політику [1].

Таким чином Версальсько-Вашингтонська система мирних договорів створила ситуацію, коли в багатьох нових державах були цілі національні регіони, які потрапили туди проти власної волі. Виняток в цьому контексті становить Закарпаття, яке перейшло до Чехо-Словаччини внаслідок переговорів з представниками місцевих еліт та її діаспори у США. Офіційний державно-правовий статус Закарпаття було визначено договорами: Сан-Жерменським від 10 вересня 1919 р. з Австрією та Тріанонським від 4 червня 1920 р. з Угорщиною. Під час революційних подій 1918–1919 рр. більшість населення регіону мало проукраїнський

напрями орієнтації і прагнуло об'єднання у соборну державу. Однак військово-політичні невдачі ЗУНР і УНР перекреслили всі їх сподівання [2].

Юридичний статус Закарпаття було затверджено в Конституції 29 лютого 1920 р. Згідно неї офіційно надано статус автономії Підкарпатській Русі. Незважаючи на прийняті закони чехословацька влада почала проводити політику централізації, відмовилася від проведення виборів та встановлення органів місцевого самоврядування. Поступово запроваджувалася чеська мова й посади в державному апараті надавалися виключно чехам. Фактично Закарпаття було поступово переведено до 1927 р. з автономного статусу в адміністративну одиницю унітарної держави. Усі ці заходи проводилися без консультації з місцевими політичними силами і населенням. Центральна влада у Празі вбачала у такому статусі Підкарпатську Русь загрозою національним інтересам й цілісності держави та можливим прецедентом для інших нацменшин. Тому вона проводила нерівноправну економічну політику і пригальмовувала регіональний розвиток, запроваджуючи нерівномірні тарифні системи, занижуючи ціни на сировину тощо. Таку політику щодо Закарпаття Прага аргументувала відсутністю необхідних кадрів, невизначеністю національно-культурного розвитку краю і сформованою національно-свідомою інтелігенцією. Вимоги щодо надання автономії і визначення західних кордонів Закарпаття з Словаччиною (особливо щодо Пряшівщини) ніколи не були виконані. Однак через політично-соціальні й національно-культурні протистояння між русофільським та проукраїнським напрямками, фактично уможлилював над ними повний контроль в безпечних для Праги рамках [3].

Процес створення політичних партій і громадських організацій в Підкарпатській Русі в 1920 рр. мав хаотичний характер і утворювався за національно-ідеологічними ознаками. Основну частину населення представляли проукраїнські і русофільські партії, між якими точилося змагання за впливами. Саме поставлені політичні завдання корегували діяльність партій.

Політичні діячі проукраїнського руху намагалися заручитися підтримкою чехословацьких провідних партій. Однак їх ставлення до Закарпаття змушувало змінювати свою тактику і вимагати виконання законів щодо надання автономії та орієнтації на єдність українського народу. Такі вимоги ставила Руська Хліборобська (Земледільська) та згодом Християнсько-Народна Партія на чолі з А. Волошином, А. Штефаном, Михайлом і Юрієм Брацайкама, Михайлом Долинаєм та інші. У свою чергу філії загальнодержавних Соціал-Демократичної, Аграрної та Комуністичної партій також почали поступово формуватися такі вимоги. Однак вони залежали у цих питаннях від позиції їх центральних органів. Із середини 1920-х років іде консолідація проукраїнських

сил, формування соціальної бази партій, зокрема, Української селянської й української філії Аграрної партії. Вони відстоювали ідею єдності українського народу та його культури, працювали спільно з громадськими організаціями в культурно-освітній сфері. Від так антиукраїнська пропаганда русофільських, угорських і деяких чехословацьких партій при повному неутручанні у цей процес державної влади й погіршення ставлення до проукраїнських політичних сил Праги таким чином радикалізували настрої місцевого населення.

Дванадцять русофільських політичних партій та організації вимагали надати автономію і визнати автохтонність «руського» народу. Важливу роль у цьому русі відігравали політичні емігранти (росіяни та москвофіли з Західної України) та особи, які були із змішаних україно-угорських родин (переважно священики, державні службовці і вчителі). Вони підтримували ідею повернення Закарпаття назад до складу Угорської держави. До середини 1920 рр. чехословацька влада хотіла взяти під контроль русофільський рух і в подальшому активно його підтримувала. Незважаючи на це русофільські організації почали шукати підтримку за кордоном. Найбільш авторитетними в краю була Руська Національно-Автономна Партія, Автономний земледільський союз та Центральна Руська Народна Рада. Варто зазначити, що з русофільськими партіями активно співпрацювали або блокувалися з Чехословацькою Народно-Соціалістичною і Чехословацькою Народно-Демократичною партіями [4].

Поряд з політичними партіями, великий вплив на суспільне життя Закарпаття мали громадські організації. З самого початку заснування товариства «Просвіта» проти нього виступали русофіли. І лише 9 травня 1920 р. 119 делегатів обрали керівні органи, затвердили статут. Головою обрали Юлія Брацайка, котрий незмінно займав цю посаду до 1939 року. До Головного відділу увійшли: отці Августин Волошин, Василь Гаджега і Мирон Стрипський; професори Віктор Желтвай, Августин Штефан і Іван Панькевич; Порфир Медвідь, Микола Творидло, Микола Долинай, Степан Клочурак, Володимир Шуба. Головною метою діяльності товариства було *«культурне і економічне піднесення підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі»*. Саме її діяльність у поширенні української літературної мови відіграла значну роль у формуванні національної свідомості закарпатців. У міжвоєнний період видано 150 книжок і брошур накладом 450 тис. примірників, випускала періодичні видання для вчителів, селян, робітників, молоді і дітей (щорічні «Календарі Просвіти», журнали «Пчілка», «Віночок для підкарпатських діточок», альманах «Наш рідний край», освітньо-господарський часопис «Світло»). Просвітяни організували роботи товариств і спілок господарського характеру, кооперативів;

ветеринарних, виноградарських, городницьких, рільницьких, бджільницьких та інших курсів, при читальнях діяли господарські гуртки для селян. Вони були засновниками та активістами й інших організацій українського спрямування: «Учительської громади», «Союзу руських студентів», «Протиалкогольного товариства» тощо.

На початковому етапі чехословацька влада надавала кошти для діяльності «Просвіти». Підтримка влади і активна робота інтелігенції по селах дозволили створити хати-читальні, при яких були бібліотеки, театральні групи, хори, пожежні команди, кредитні спілки тощо. Основним видом діяльності стало проведення різних культурних заходів і масових акцій (вечори пам'яті видатних культурних, церковних і громадських діячів, збори і з'їзди, походи і маніфестації, мітинги, злети молоді, спортивні змагання тощо). Вони відбувалися із залученням значної кількості людей, постійно проходили під синьо-жовтим стягом і патріотичними гаслами в Ужгороді, Рахові, Хусті, Ясіні, Великому Бичкові, Косівській Полянці, Перечині, Великому Березному, Воловому, Верхніх Воротах, Кальнику тощо. Найбільшим заходом стало проведення 17 жовтня 1937 р. в Ужгороді Всепросвітнянського з'їзду. У маніфестації взяло участь 15 тис. осіб, похід очолили 25 греко-католицьких священників, учасники несли 128 синьо-жовтих прапорів та кілька тисяч малих прапорців, 190 транспарантів із назвами сіл. Вони продемонстрували перемогу на Закарпатті українського руху над русофільським.

Товариство «Просвіта» у 1920–30-ті роки відіграло провідну роль у національно-культурному розвитку Закарпаття, зокрема, вихованні молоді. Після окупації у березні 1939 р. Карпатської України Угорщиною діяльність товариства «Просвіта», як і всіх інших організацій, була заборонена, а величезна кількість книг із її читальень, а також документів, матеріалів знищено [5].

За ініціативою Й. Камінського, Степана Фенцика 22 березня 1923 р. було засноване «Русское культурно-просветительное общество имени А. В. Духновича» з центрами в Ужгороді й Пряшеві, як протипага «Просвіти». Її довголітнім головою був отець Євменій Сабов, секретарем – Степан Фенцик, а також провідними діячами – І. Гаджега, Андрій Бродій, М. Демко, Едмунд Бачинський та інші. Відтоді між двома культурно-просвітніми товариствами велася запекла боротьба за вплив на населення. Його основним завданням був культурний розвиток «руського народу», виховання патріотичного і морального духа. Видавнича і наукова праця була переважно в руках російських емігрантів, які через них пробували довести приналежність Закарпаття до загальноросійського історичного і мовного світу. Провідні діячі отримували матеріальну допомогу від угорського і польського урядів, чехословацька влада

підтримувала русофільську течію і, відповідно, «Общество им. А. Духновича». В 1924 році губернатором Підкарпатської Русі призначено русофіла Антона Бескида. Таким чином частина інтелігенції, громадських діячів та політичних лідерів прагнули відстоювати русофільську самобутність історії й культури Закарпаття [6].

В міжвоєнний період на Закарпатті активно діяв пластовий рух, який був частиною Союзу скаутів Чехо-Словаччини. Про роль Пласту писав провідний діяч ОУН Юліан Химинець так: «У нашій виховній роботі серед юнацтва ОУН багато допоміг український Пласт. Практично Пласт був передикіллям юнацтва ОУН і виникав майже при кожній українській середній школі Закарпаття» [7]. Перший пластовий курінь заснував 1 жовтня 1921 р. Андрій Дідик у м. Берегово. Згодом вони були створені в Хусті, Ужгороді, Ясіні, Сваляві, Виноградіві, Великому Бичкові, Перечині, Тячеві, Мукачевому, Рахові. Так на 1928 р. вже було 37 пластових куренів із 768 членами та почали створюватись відділи старших пластунів. Пластовими відділами керували красиві звітодавці: Андрій Дідик – «Соколине око» (1921-22), Остап Вахнянин (1923-24), Леонід Бачинський – «Примружене око» (1924-28), Юліан Ревай (1929-32), Іван Роман (1933), Юрій Шерегії – «Грім» і Богдан Алиськевич – «Канюк» (1934-1935), Андрій Гириц (1936), Степан Пап – «Пугач» (1937-39). У 1929 р. було створено Красву пластова старшину, яку очолювали Андрій Алиськевич (1929-34) та Володимир Бірчак (1934-39). Значну допомогу Пласту надавав громадсько-політичний діяч о. Августин Волошин, якого було обрано у 1934 р. почесним членом Краєвої ради скаутів. Для пропаганди пластового руху видавалося більше десяти місцевих періодичних видань, підготовлено понад 50 підручників і брошур, а в 1938 р. відновлено друк журналу «Молоде життя» (редактори Степан Пап – «Пугач» і Олекса Блистів – «Гайдамака»). Значні досягнення Пласту на Закарпатті базувалися на належному ідейному підґрунті, закладеному Остапом Вахнянином, Леонідом Бачинським, Степаном Папом та іншими. Завдяки вмій організаторській діяльності С. Папа – «Пугача» у Пласті виховалося покоління патріотів, які стали активними діячами національного руху (А. Цуга, Д. Бандусяк, М. Орос, О. Блистів, І. Ірлявський, І. Роман, М. Кіштулинець, В. Маркусь, А. Глуханіч, П. Погоріляк, І. Коршинський, Ф. Удичка та багато інших). Особливістю в діяльності Пласту стало масове поширення по селах, де було потрібно вести активну національно-просвітницьку роботу. На початку 1939 р. до Пласту належало понад три тисячі членів у 84 куренях.

Висновки. Діяльність політичних партій і громадських організацій Закарпаття в 1920-1937 роках відіграли вирішальну роль в проголошенні автономної і незалежної Карпатської України. Вони стали пев-

ним етапом, який засвідчив їх політичну зрілість та готовність до активної боротьби за здобуття державності.

Література

1. Історія Центрально-Східної Європи: посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 388–392, 409, 418, 430; Грицак Я. Нарис історії України... — С. 187–192.
2. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. — Ужгород, 2010. — С. 38–52.
3. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. — Ужгород, 2010. — С. 59–63.
4. Вони боронили Карпатську Україну... — С. 155–184; Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура... — С. 73–77.
5. Токар М. Роль «Просвіти» у процесі встановлення та розвитку політичних партій Закарпаття в 1919–1939 роках / М. Токар М., В. Басараб // *Carpathica* — Карпатіка: Політологічні студії: історія, теорія, практика. — Ужгород, 2003. — С. 260–269; Вони боронили Карпатську Україну... — С. 129–151.
6. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. — Ужгород, 2010. — С. 91–92.
7. Химинець Ю. Тернистий шлях до України... — С. 85.

Леписевич П. М. Национальная деятельность политических партий и общественных организаций в Прикарпатской Руси 1920-1937рр.

Аннотация. В предложенной статье анализируется процесс создания и деятельность политических партий, общественных организаций Закарпатья в 1920-1937 годах, роль ведущих идеологов национального движения в формировании государственности Карпатской Украины.

Ключевые слова: государственно-правовой статус, автономия, национальное сознание, национально-культурное развитие, политические партии, общественные организации, мировоззрение, проукраинское движение.

Lepisevich P. National activities political parties and public organizations in Subcarpathian Rus 1920-1937's

Summary. The process of creation and activity of political parties and public organizations in Zakarpattya during 1920-1937 years are analyzed in the present article. The role of the leading ideologues of the national movement in the formation of the nationhood of Carpathian Ukraine is considered.

Keywords: state-law status, autonomy, national consciousness, national and cultural developments, political parties, public organizations, world outlook, pro-Ukrainian movement